

POVIJESNO-DRUŠTVENI RAZLOZI DIJALOGA IZMEĐU MARKSISTA I KRŠĆANA

NIKOLA SKLEDAR

Uvod

Afirmativni stavovi o dijalogu između kršćana i marksista, a pogotovo njihovi faktični dijaloški susreti, impliciraju pretpostavku o zbiljskoj mogućnosti, zbiljskim temeljima i razlozima takva susreta, i to, valjalo bi naglasiti, susreta na različitim razinama, budući da su i marksizam i kršćanstvo vrlo kompleksni fenomeni. Marksizam je kompleksna pojava filozofskih, socioloških i ekonomskih ideja, strategije i taktike društvenih pokreta i poredaka, jednako kao što je kršćanska religija složeni oblik ljudske duhovnosti koji ima i svoju instituciju i doktrinu, svoje sisteme vjerskih, svjetonazornih, moralnih i socijalno-političkih učenja. Stoga se i njihov međusobni dijalog može odvijati na različitim (o čemu svakako valja voditi računa) ali međusobno povezanim razinama — na svjetonazornom, vrijednosnom i društveno-praktičnom nivou, može se voditi od najopćenitijih pitanja o temelju svega što jest, o smislu čovjekova života, društva i povijesti, o smislu i značaju religije i ateizma, preko pitanja o kršćanskom i marksističkom humanizmu i moralu o realizaciji ljudske slobode i bratstva i humanom društvu i miru u svijetu, do razgovora i pokušaja rješavanja konkretnih, svakidašnjih, svima zajedničkih životnih i društvenih problema.

Spomenuti temelji i razlozi koji omogućuju, odnosno uvjetuju dijalog između kršćana i marksista teorijske su, povijesno-društvene i humanističke naravi. Mi ćemo se napose pozabaviti ovim povijesno-društvenim razlozima.

Povijesno-društveni razlozi dijaloga između marksista i kršćana

Istaknuti predstavnici jedne i druge dijaloške strane koji se aktivno zalažu za promicanje dijaloga, uvidjeli su da je on (dijalog, uopće, između različitih nazora, pa tako i između kršćana i marksista) povijesna nužnost, i to iz dva bitna razloga: — ponajprije stoga što nestaju homogene društvene cjeline u kojima su vladali jedinstveni

N. SKLEDAR

sustavi spoznaja i nazora, jedinstvena shvaćanja svijeta i čovjeka, što se prenosilo putem odgoja i bilo općenito obavezno. S raznim drugim nazorima nepomirljivo se polemiziralo u svrhu apologije vlastitih (ukoliko se s njima uopće došlo u bilo kakav dodir).

Način i sadržaj života tih homogenih društvenih cjelina plastično opisuje sociolog religije B. Klau s :

»Zatvoreni životni krug predindustrijskog čovjeka s pripadnim stambenim prostorom i radnim mjestom bio je jedan pregledan svijet za koji su informacije kao vijesti izvana bile doduše poželjne, ali ne i neophodne. Velika obitelj živjela je zajednički u kući u neposrednosti izvorne komunikacije. Stariji su prenosili svoja iskustva na mlađe u svojoj obitelji ...

Kult i rad zadavali su u organskoj povezanosti životni ritam, iz kojeg se gotovo nije bilo moguće otkinuti. Radna zajednica, obiteljska životna zajednica, religiozna zajednica, tvorile su životno jedinstvo kao cjelinu ...

U tehničarom svijetu industrijskog društva cjelovitosti je nestalo. Kidanje tog kruga izvršilo je dezintegraciju ne samo radnog procesa, nego i cjelokupnog životnog procesa. Velike obitelji više nema.

Radno mjesto u pogonu i stambeni krug u gradskom prostoru dva su odvojena prostora egzistencije ...

Čovjeku predindustrijskog društva, usmjerenom unutra, zajednica je pružala neophodan oslonac. Tako dugo dok je pojedinac bio integriran u zajednici, njegova osobnost ostala je općenito nedodirnuta ...

Za čovjeka otvorenog prema van sposobnost prilagodavanja postaje neophodnom pretpostavkom integracije u društvu.«¹

Danas zbog tehnološke revolucije i moćnih sredstava komunikacije pojedini narodi i kulture više nisu odijeljeni, nego su svi susjedi upućeni jedni na druge. Pojedini narodi i društvene grupe sa svojim nazorima i vrednotama stopljeni su u jednu univerzalnu povijest, te nisu više autarkične cjeline s partikularnim povijestima, već pojedini osebusni momenti u cjelini svijeta, prisiljeni da koegzistiraju s drugim osobenostima.

Nijedna društvena skupina ipak nema mogućnosti da bilo uvjeravanjem ili propagandom, bilo putem sile, pridobije druge za svoje nazore i vrednote, te zato u današnjem univerzalističkom i istovremeno pluralističkom momentu svjetske povijesti dijalog ostaje kao jedino mogući ljudski prihvatljiv način koegzistiranja između različitih nazora i projekata svijeta.

S druge strane, za razliku od prošlih vremena, ljudska spoznaja i iskustvo toliko su narasli, da je sabiranje u isti životni vido-krug nemoguće pojedinim društvenim skupinama, a kamoli pojedincima. Da se danas ne može izgraditi cjelovit nazor na svijet,

¹ Bernhard Klau s, *Massenmedien im Dienst der Kirche, Berlin*, Walter de Gruyter & Co. Verlag, 1969, str. 64—68.

koji bi bio povijesno apsolutno adekvatan, koji bi potpuno odgovarao današnjem stupnju razvitka, u tom smislu da se ni u čemu ne bi trebao dopuniti drugima — teza je s kojom se u osnovi slažu predstavnici jedne i druge strane, učesnici u dijalogu.² To je, dakle, drugi imperativ vremena svijeta koji zahtijeva dijalog, drugi razlog njegove povijesne nužnosti.

Pokušat ćemo sada konkretizirati reperkusiju tih dvaju vidova povijesno-društvenog progressa na ono što je ovdje naš osnovni interes, tj. na religiju (uopće, pa tako i na kršćanstvo) i na ateizam, odnosno na njihov dijalog.

Svekolika i temeljna novovjekovna preobrazba svijeta, koja je uslijedila naročito poslije pronalaska stroja i s industrijskom revolucijom, nije mimoišla ni tradicionalnu religiju ni tradicionalni ateizam. Ateizam u novije vrijeme nije više samo intelektualno poricanje boga, već teorijsko-praktična negacija boga koja ga zamjenjuje humanim vrednotama, ljudskom savješću i odgovornošću.

O tim problemima raspravlja i na njih ukazuje sa znanstvenom objektivnošću vatikanski podsekretar Sekretarijata za one koji ne vjeruju Antonio Grumelli u studiji »Doprinos tipologiji ateizma«.³

Autor zanimljivo izlaže korijene i genezu, te tipološku tablicu suvremenog ateizma. On je sociološki prilično temeljito i objektivno analizirao problem suvremenog ateizma, osvijetlivši njegove društvene uvjetovanosti i značajke, ne zadržavajući se na njegovim ontološkim pretpostavkama.⁴

Iako se razvija u sklopu kulture koja je u biti, u svojim temeljima — teistička, religiozna — ateizam je utkan u tkivo strukture suvremenog društva, koje se stoga ponekad naziva poteističkim, pokršćanskim društvom. Korijeni su ateizma duboki. Ta je pojava uvjetovana nekim procesima, kao što su tehnološka i znanstvena revolucija, sve veća racionalizacija života, te duhovna klima pluralizma. Međutim, ti su momenti samo pogodovali da se on pojavi, budući da je već skriveno prebivao u dnu kolektivne društvene

² Usp. T. Vereš, *Filozofsko teološki dijalog s Marxom* (Povijesna nužnost dijaloga, u poglavlju Smisao marksističko-kršćanskog dijaloga), Zagreb, Filozofsko teološki institut D I, 1973.

³ Antonio Grumelli, »Doprinos tipologiji ateizma«, *Svesci* (»Kršćanske sadašnjosti«) br. 16. (Izveštaj koji je podnesen na X međunarodnoj konferenciji sociologije religije u Rimu 1969. godine.)

⁴ Kako je rečeno, ova tipologija utemeljena je na sociološkoj analizi društvenih osnova ateizma, koja ne ulazi u njegove ontološke i spoznajne pretpostavke, a koje, kao i one teizma, leže u metafizičkoj prirodi ljudskoj, u čovjekovoj znatiželji, u divljenu čudu bitka, u onome što je Platon nazvao »Ithamazein«, u Faustovu pitanju »Was die Welt in innersten zusammenhält«, u pitanju (i odgovorima na pitanje) — što je to što jest, što je temelj, osnova toga svega — bitak bića?

svijesti. Kako ateizam sve više prodire u pore suvremene kulture i utječe na njene promjene, na kolektivno ponašanje i stil života, autor analitički razmatra njegove suvremene aspekte i karakteristike.

Prvi je aspekt suvremenog ateizma aspekt kvalitativne promjene. Za razliku od vremena u kojem je bio »negativan«, antiteza u logičkom sustavu spoznaje zbilje, danas ateizam ima pozitivan značaj. On je nova hipoteza, ravnopravna s bilo kojom drugom, pa tako i s religijom, on je novi Weltanschauung. Ateizam je prije (do industrijske revolucije, u statičkom predindustrijskom društvu) bio kritičko pojmovno odbijanje boga, bez znatnijeg odjeka na religiju, teologiju i Crkvu.

Priroda je ateizma time dijalektična. Negativni ateizam poriče vrijednost i svako značenje svetom, božanskom, a pozitivni ateizam, ateizam dinamičnog industrijskog društva, to zamjenjuje novim areligioznim vrednotama.

Drugi aspekt jest aspekt dimenzije. Suprotno od prošlosti, kada se susretao na nivou kulturne, dakle i društvene elite, danas se ateizam proširio te je masovna pojava, oblik kolektivnog ponašanja.

Treći je aspekt suvremenog ateizma aspekt tendencije. Ateizam se, sve više i sve snažnije, spontano uklapa u sistem društveno-kulturnih vrednota. U tim okvirima iz temelja se obrće odnos religije i ateizma. Dok je prije ateizam bio nešto anomično, danas teizam dolazi u situaciju da se opravdava i brani. Pitanje je, kaže autor, ne koliko će teizam svojim idejama oblikovati sutrašnje društvo, već koje će ideje teizma (kršćanstva) biti moguće, biti aktualne i žive u tom društvu sutrašnjice.

Suvremeno društvo sve više postaje pragmatističko, funkcionalističko i u tom smislu kritičko prema svim tradicionalnim vrednotama, koje nivelira na istu razinu s novim, sebi primjerenima, te ih tu stavlja u međusobno natjecanje u kojem sve više prevladavaju ove druge.

U toj situaciji spontanog i stihijskog nadiranja ateizma, ili bar indiferentizma, pojam se boga, kaže Grumelli, simplificirao i vulgarizirao, a religiozne su kategorije i simboli reducirani procesima sekularizacije i desakralizacije. Radi se i o općoj semantičkoj krizi, o nemogućnosti da se tradicionalnim jezikom adekvatno izreknu promjene u suvremenom svijetu i potrebe dinamičnog suvremenog društva. Ta semantička kriza zahvaća i područje religije. Pojam boga i sistem religioznih vrednota može se izraziti samo unutar jezika. Budući da je taj jezik još uvijek tradicionalan, kodificiran grčko-skolastičkim kategorijama, u vremenu sekularizacije, demitizacije, znanstveno-tehničkog prodora u kozmos, njegove makro i mikro strukture, kada je, dakle, potrebno ponovno odrediti pojam boga i ostalih religijskih kategorija, jer klasični pojmovi i simboli nisu više adekvatni — ta je semantička kriza jedan od faktora ateizacije.

Da bi se dobila jasnija i preglednija slika o ateizmu industrijskog društva, o društvenoj motivaciji i ulozi suvremenog ateizma, autor je na temelju gornjih analiza dao interesantnu tipologiju ateizma:

Teoretski ili negativni ateizam intelektualno je odbijanje i poricanje boga na temelju filozofskog razmišljanja o biti svega što jest.

Pozitivni ateizam⁵ jest teorijsko-praktična negacija boga, koja ga zamjenjuje humanim vrednotama — ljudskom odgovornošću, solidarnošću.

Funkcionalni ateizam izrasta u kulturnoj situaciji funkcionalizma i pluralizma, koja stavlja na vagu sve vrednote ili pak, u funkciji društvenog protesta, stoji na antireligioznim pozicijama.

Sociološki ateizam je ateizam koji je uvjetovan rezerviranošću, kritičnošću ili pak indiferentnošću prema religioznim vrednotama u suvremenim društvenim uvjetima.

No taj se novi ateizam u svim svojim varijantama, naročito u onoj pozitivnoj, neposredno odnosi prema iskustvu i *otvoren je za dijalog*, jer mu vrednote nisu okoštale, zatvorene, dogmatske.

S posvjetovljenjem svijeta (sekularizacija) ukorak ide i dalja kriza religije, koja se očituje u rastućoj religijskoj ravnodušnosti. Za razliku od vremena kada je religija, bez obzira na to koliko je to odista bila doživljena, domišljena religioznost i što je uglavnom bila tradicionalna, obiteljska i društveno-običajno utemeljena, bila ipak opće prihvaćena, a religiozna praksa redovito održavana, danas su oni koji vjeruju i vjerski žive sve malobrojniji, a sve više raste broj onih koji religiju napuštaju.

Tako smo došli do interesantne teze da centralni problem religije, odnosno kršćanstva suvremenog svijeta, nije ateizam (nevjera nevjernika), već praktična areligioznost vjernika, nekršćansko kršćanstvo, dekristijanizacija.⁶

U prilog tome, kaže splitski religijski sociolog Jakov Jukić u svom radu »Religija industrijske civilizacije«, govori nekoliko očitih simptoma, od kojih su većina i uzroci dekristijanizacije, a koji se mogu svesti pod zajednički nazivnik — industrijalizacija i urbanizacija.⁷ (Te simptome — uzroke, koje autor naziva naravnim pa su

⁵ Autor ga zove još i »ideološki«.

⁶ Usp. Jakov Jukić, »Religija industrijske civilizacije«, *Crkva u svijetu*, 2/1971, 3/1971, 4/1971.

⁷ Prvi je simptom dekristijanizacije — *pad vjerske prakse*.

Drugi simptom suvremene dekristijanizacije — *apstraktnost i beživotnost religije*.

Treći simptom dekristijanizacije — *disolucija dogmatičkog vjerovanja* (nepriznavanje cjeline dogmatskog sustava).

Cetvrti simptom dekristijanizacije — *vjera djece, žena i staraca*.

prema tome predmetom sociologije religije a ne teologije, iznosi on na vidjelo potkrijepljene podacima dobivenim empirijskim istraživanjima u visokorazvijenim zemljama evropskog Zapada i u SAD.)

No, u tom tehniziranom, industrijskom, urbanom podneblju u kojem je religija u krizi, autor vidi i šansu religije. U krizi je, kaže, sociološko, tradicionalno kršćanstvo koje svojim nestajanjem ostavlja prostor, kako religijskoj indiferentnosti i ateizmu, tako i novom kršćanstvu, oslobođenom društvene prisile, običajnosti i konformizma. To novo kršćanstvo, dakako, nije masovno, nego osobno, nošeno obrazovanim, jakim, neovisnim ličnostima kulturnih urbanih sredina, kao rezultat njihova slobodna izbora i opredjeljenja.

To novo kršćanstvo, dakle, osviješćeno je, osmišljeno, doživljeno, otvoreno, jednom riječi humanizirano, pa prema tome i *dijaloško*.

Ovim analizama suvremenog ateizma (što se dobrim dijelom odnose i na marksistički) i suvremene religije (naročito kršćanske) u sadašnjem trenutku svjetske povijesti, pokušali smo ilustrirati činjenicu da su oni i logikom povijesno-društvenog i kulturno-duhovnog razvitka upućeni na uzajamno razumijevanje i suradnju, za što je svestrani i produbljeni dijalog *condicio sine qua non*.

Na kraju, da samo usput napomenemo (jer bi temeljito ulaženje u tu problematiku zahtijevalo novu studiju), da je upravo naša zemlja pravi poligon društveno-povijesnih (i političkih) momenata koji upućuju na dijalog marksista s religioznima, naročito s kršćanima.

Iskustvene činjenice govore o još priličnoj vitalnosti i masovnosti religije i religioznosti (tri velike konfesije i mnogo manjih religioznih zajednica) u jednom izrazito svjetovnom društvenom sistemu. u socijalističkom društvu koje gradi samoupravne odnose. Iskustvene činjenice također govore i o određenoj, ne baš uvijek tolerantnoj i snošljivoj koegzistenciji religioznih i ateista u tom prostoru.

Specifičan je, dakle, položaj u svijetu jugoslavenskoga samoupravnog socijalističkog društvenog sistema. Konceptom o samoupravljanju kao temeljnom društvenom odnosu, čijim bi jačanjem

Peti simptom dekrizacijacije — *obiteljska vjera u svijetu krize obitelji*.
Šesti simptom moderne dekrizacijacije — *vjera bogatih i nevjera siromašnih*.

Sedmi simptom dekrizacijacije — *vjera bez crkava i bez svećenika*.
Osmi simptom moderne dekrizacijacije — *nespremnost Crkve na urbanu revoluciju*.

Deveti simptom suvremene dekrizacijacije — *nerazumljivost religijskog jezika*.

Deseti simptom dekrizacijacije — *sukob tehničkog i religioznog mentaliteta*.

slabila uloga države i vlasti, znači rasla istinska demokracija i univerzalna ljudska sloboda i time po svom bitno dijaloškom karakteru on je postao moguć prostor za dijalog religioznih (kršćana) i marksista.

Tu mogućnost potkrepljivala je činjenica da je u životu nove Jugoslavije prošlo tridesetak godina, te da su i društvo i Crkva (i zajednice) stekle korisno iskustvo koje će nove generacije znati koristiti u uređivanju međusobnih odnosa, koji bi trebali postati umniji i ljudski snošljiviji od prethodnih, često iracionalnih i zadržanih.

No, kad se radi o faktu situaciji dijaloga između kršćana i marksista u nas, realizacija je ostala ispod mogućnosti koje su se nudile. Time se ne poriče ono što je postignuto, ali držimo da je to malo u odnosu na ono što je moglo i trebalo biti.

N. Skledar: DIE HISTORISCH-GESELLSCHAFTLICHEN GRÜNDE ZU EINEM
DIALOG ZWISCHEN MARXISTEN UND CHRISTEN

Zusammenfassung

Sowohl der Marxismus als auch das Christentum sind komplexe Phänomene. Der Marxismus ist eine vollkommene Erscheinung philosophischer, soziologischer und ökonomischer Ideen, von Strategie und Taktik in der gesellschaftlichen Bewegung und Ordnung; die christliche Religion ist eine zusammengesetzte Form des Geistes, die auch ihre Institution und Doktrin, ihr System religiöser, weltanschaulicher, ethischer und sozialpolitischer Lehren hat.

Hierin kann sich zwischen ihnen ein Dialog auf verschiedenem, aber doch verbindendem Niveau entwickeln: auf weltanschaulichem, wertgeltendem und gesellschaftlich-praktischem.

Damit das aber überhaupt möglich sein könnte, müsste die Grundlage dazu in diesen Phänomenen selbst — Marxismus und Christentum — bestehen.

Diese Grundlage beruht auf theoretischer, gesellschaftlich-historischer und humanistischer Natur.

Der Aufsatz des Verfassers behandelt die gesellschaftlich-historischen Beweggründe des Dialogs zwischen Marxisten und Christen, das heisst mit den Tendenzen in der zeitgenössischen Gesellschaft: (dem Schwinden der homogenen, autarken und gesellschaftlichen Einheiten; der pluralistischen Richtung kulturell-geistiger Entwicklung) die wegweisend für den Dialog zwischen verschiedenen Anschauungen überhaupt und so auch für den Dialog zwischen Marxisten und Christen sind.